

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ В УКРАЇНІ

Встановлено, що незадовільний стан охорони праці є важким тягарем для економіки держави. Проблема створення безпечних і нешкідливих умов праці в Україні існувала завжди. На сьогодні щорічно майже 17 тис. осіб стають інвалідами під час виконання трудових обов'язків. Для збереження здоров'я необхідно: організувати раціональний режим праці й відпочинку, забезпечити умови праці відповідно до санітарно-гігієнічних вимог, виробити свій індивідуальний стиль і ритм праці.

Ключові слова: професійні захворювання, охорона праці, рівень захворювань.

Постановка проблеми. Професійні захворювання приносять не лише медичні, соціальні й моральні збитки окремим людям, але ще величезні економічні втрати суспільству. На жаль, в Україні не існує серйозних досліджень з визначення економічних втрат через нещасні випадки і професійні захворювання. Так, за даними Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, такі втрати щорічно становлять майже 1 млрд грн. Державну пенсію на пільгових умовах через несприятливі виробничі фактори одержують 1 млн 248 тис. осіб (18,4 %) [1, 2].

Аналіз останніх публікацій. Вирішення проблеми виникнення професійних захворювань з роками посилюється і вивчається як медичними працівниками, фахівцями соціальної сфери, так і інспекторами з охорони праці [2-8].

Мета роботи. Метою дослідження є визначення основних причин, що призводять до розвитку професійних захворювань, та проблем їх усунення.

Виклад основного матеріалу. У 2011 р. в Україні зареєстровано 5396 випадків професійних захворювань і їхня кількість щороку збільшується. Для порівняння, у Фінляндії та в США – сотні тисяч (більше 500) професійних захворювань на рік [2]. Очевидно, що велика кількість професійних захворювань, які щороку фіксуються в Україні, спричинено не тільки умовами праці, а недоліками в діагностиці професійних захворювань на ранній стадії їх розвитку і низькою особистісною оцінкою свого здоров'я.

За 2012 р. до робочих органів виконавчої дирекції Фонду надійшло 5729 повідомлень про професійні захворювання (отруєння). За результатами розслідування професійних захворювань складено 5612 актів розслідування причин виникнення хронічних професійних захворювань [3]. Порівняно з аналогічним періодом 2011 р., кількість професійних захворювань збільшилась на 4 % або на 216 випадків (від 5396 до 5612).

Найбільшу кількість професійних захворювань зареєстровано в Донецькій (32,3 %), Луганській (25,8 %), Дніпропетровській (17,6 %) і Львівській (10,5 %) областях. Кількість профзахворювань у цих областях становить близько 86 % від загальної кількості по Україні. Значне зростання професійних захворювань відзначаємо у Волинській обл. – на 151 випадок (від 112 до 263), Донецькій обл. – на 50 випадків (від 1760 до 1810), Луганській обл. – на 37 випадків (від 1412 до 1449), Львівській обл. – на 20 випадків (від 568 до 588), Дніпропетровській обл. – на 18 випадків (від 971 до 989) [1].

Аналіз професійної захворюваності за галузями промисловості свідчить, що найвищий рівень профзахворюваності спостерігаємо під час добування енергетичних матеріалів (78,9 %), видобування неенергетичних матеріалів (5,8 %), виробництво машин та устаткування (3,8 %), в металургії та під час оброблення металу (2,8 %), в будівництві (3,2 %) Кількість професійних захворювань у цих галузях становить близько 94 % від загальної кількості по Україні.

У структурі професійних захворювань перше місце належить хворобам органів дихання – 68 % від загальної кількості по Україні (понад 3831 випадок). На другому місці – захворювання опорно-рухового апарату – 20 % (радикулопатії, остеохондрози, артрити, артози – понад 1140 випадків). Третє місце залишається за вібраційною хворобою 4 % (205 випадків), четверте за хворобами органів слуху – 3 % (192 випадки).

До професій, в яких найчастіше виникають професійні захворювання, відносяться:

- гірник очисного забою – 1011 випадків профзахворювань (18 %);
- прохідник – 831 випадок (15 %);
- електрослюсар підземний – 628 випадків (11 %);
- гірник підземний – 331 випадок (6 %).

В останні роки дедалі серйознішою стає проблема професійної захворюваності медичних працівників – переважно на інфекційні хвороби (туберкульоз, інфекційний гепатит). Так, у 2012 р. виявлено 66 професійних захворювань у медичних працівників [1]. Професійна патологія в Україні реєструється у працівників більш як 250 професій при середньому стажі роботи до 20 років та середньому віці до 50 років. Рівень професійних захворювань в Україні є досить високим – майже два випадки на 10000 працюючих. При цьому намітилася стала тенденція до зростання кількості випадків [3].

Масмо враховувати той факт, що, за даними Держкомстату України, в країні кожен четвертий (24,7 %) працює в умовах, які не відповідають санітарно-гігієнічним нормативам за параметрами вмісту пилу в повітрі робочої зони, вібрації, шуму, інфра- і ультразвуку, іонізуючого та неіонізуючого випромінювання, важкості й напруженості праці тощо. Загальний професійний ризик за певний час або в динаміці років можна оцінити через фактичний рівень нещасних випадків на виробництві, використовуючи загальноприйняті коефіцієнти травматизму та профзахворювань.

Умови праці в Україні класифікували за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу. Відомо, що шкідливі (3 клас) та небезпечні (4 клас) умови праці на робочих місцях працівників спричиняють у них розвиток специфічних захворювань та, як наслідок, стійку втрату професійної працездатності, що надалі призводить до розвитку професійного захворювання.

Розрізняють гострі й хронічні професійні захворювання та отруєння. Захворювання, зумовлені тривалим, протягом багатьох років, вдиханням великих концентрацій пари хімічних речовин, пилу, газів, впливом на організм вібрації і шуму, переважно мають хронічний характер. Вони виникають поступово – через 10-15 і більше років роботи в несприятливих умовах. Наприклад,

вібраційна хвороба розвивається за 15-20 і більше років у разі нехтування гігієнічними рекомендаціями. Прояви перших ознак хронічного отруєння пестицидами при контакт з ними без суворого виконання профілактичних заходів можна спостерігати вже через 2-3 роки.

У тих рідкісних випадках, коли працюючі протягом одного робочого дня зазнають короточасного, часто випадкового, впливу великих концентрацій хімічних речовин або якогось іншого шкідливого чинника (високої температури, випромінювання тощо) і при цьому не користуються засобами індивідуального захисту або порушують інші правила безпеки, може виникнути так зване гостре професійне отруєння або захворювання.

Так, у працівників сільського господарства можливе гостре отруєння пестицидами, сонячний удар під час польових робіт, в електрозварювальників – під час зварювальних робіт (електроофтальмія).

Перелік професійних захворювань в Україні поділяється на сім основних груп із перерахуванням факторів, вплив яких може спричинити професійне захворювання [5]:

- захворювання, які виникають під впливом хімічних факторів (різні гострі та хронічні інтоксикації);
- захворювання, спричинені впливом промислового пилу (пневмоконіози, пилоий бронхіт);
- захворювання, спричинені дією фізичних факторів (вібраційна хвороба, неврит слухових нервів, ураження, спричинені дією різних видів випромінювань, високих і низьких температур та ін.);
- захворювання, пов'язані з фізичним перевантаженням та перенапруженням окремих органів і систем (координаторні неврози, хвороби периферичної нервової системи й опорно-рухового апарату – моно- та полінейропатії, радикулопатії, хронічні міофібрози, виражене варикозне розширення вен на ногах; захворювання, які спричинені перенапруженням голосового апарату та органів зору);
- захворювання, спричинені дією біологічних факторів (інфекційні та паразитарні захворювання, які розвиваються у людей, що мають контакт з різним інфекційним матеріалом або тваринами, що хворіють тим чи іншим інфекційним захворюванням, а також у тих, хто працює в протитуберкульозних та інших інфекційних медичних закладах; захворювання, які спричиняються антибіотиками, грибами-продуцентами та ін.);
- алергічні захворювання (кон'юнктивіт, риніт, бронхіальна астма);
- злоякісні новоутворення (професійний рак).

Значного поширення набула класифікація токсичних речовин, яка відображає їх практичне застосування [5]:

- 1) промислові отрути, які використовуються у виробництві: органічні розчини (діхлоретан), барвники (анілін), хімічні реагенти (метиловий спирт) та ін.;
- 2) отрутохімікати, що використовуються для боротьби зі шкідниками сільськогосподарських рослин; хлороорганічні пестициди (гексахлоран, поліхлорпінен), фосфорорганічні інсектициди (карбофос, хлорофос, метилмеркаптофос), ртутьорганічні речовини (гранозан), похідні карбамінової кислоти (севін);
- 3) лікарські засоби;

- 4) побутові хімікати, які використовують у вигляді харчових доповнень (оцтова кислота), засоби санітарії, особистої гігієни і косметики;
- 5) біологічні рослини й тваринні отрути, які містяться в рослинах і грибах, тваринах і комах (змій, бджоли);
- 6) бойові отруйні речовини (зарін, іприт, фосген).

Загального визнання набула гігієнічна класифікація отрут, в основу якої покладена кількісна оцінка токсичної небезпеки хімічних сполук на основі експериментально встановленої смертельної дози і гранично допустимої концентрації (ГДК).

Втішим є те, що робота в умовах впливу на організм шкідливих професійних чинників не завжди супроводжується розвитком професійної хвороби. Організм людини здатен пристосовуватися навіть до впливу отруйних речовин. Для розвитку хвороби важливу роль відіграє доза шкідливих речовин, які потрапляють в організм, або рівень вібрації, шуму тощо. Важливе місце займає тривалість дії шкідливих факторів та індивідуальна чутливість сприймання людьми тих чи інших виробничих чинників. Проте, чи пристосується організм кожного окремо взятого працівника до отрути, чи за десять років він поповнить лави тих, що втратили працездатність внаслідок дії професійних чинників, визначити неможливо.

Заходи безпеки тим часом включають встановлення гранично ГДК шкідливих хімічних речовин у повітрі робочої зони, у воді, продуктах харчування, ґрунті, проведення атестації робочих місць.

Шкідлива дія виробничих чинників на організм людини посилюється за умови поєднання їх з так званими супутніми несприятливими умовами праці й побуту. До них насамперед належать шкідливі звички – вживання алкогольних напоїв, куріння, неправильна організація відпочинку, нерациональне харчування тощо. Нерациональне неповноцінне харчування (порушення режиму, харчування, недостатнє споживання вітамінів), ослаблюючи захисні сили організму, знижують його опір шкідливим професійним чинникам.

Наприклад, працівники сільського господарства, які часто цілими днями перебувають у полі (рільники, механізатори та ін.), повинні регулярно забезпечуватися калорійним повноцінним гарячим харчуванням (на польових станах) і кип'яченою водою. Для запобігання попадання у травний тракт шкідливих речовин (особливо під час роботи з отрутохімікатами) перед уживанням їжі треба ретельно вимити руки, прополоскати рот, стежити за тим, щоб частинки пилу хімікатів не попадали в їжу із забрудненого одягу [6].

Важливу роль у профілактиці професійних хвороб відіграє правильна організація відпочинку працівників під час і після роботи. Відпочинок може бути двох типів – активний і пасивний.

Активний відпочинок – це, наприклад, заняття спортом, туристичні поїздки, походи в ліс, подорожі, плавання в басейні тощо [7]. Саме активний відпочинок сприяє підвищенню працездатності, поліпшенню психічного стану особистості, настрою. Пасивний відпочинок – перегляд кінофільмів, читання книг, слухання музики, сидячи, лежачи тощо. Особливим, але обов'язковим, видом такого відпочинку є сон.

Відомо, що неспокійні ночі, неприємні сновидіння з переживанням жахів, небезпек, страху, коли життя ніби висить на волоску, а сили немає, щоб да-

ти відпір, – все це негативно позначається на стані людини, і, відповідно, на активності її життєдіяльності.

Особливо варто відзначити заходи, спрямовані на організацію розумової праці і запобігання розумовій втомі. Розумову працю необхідно починати з простих елементів і підготовки робочого місця, планування роботи. Працювати потрібно систематично, виробити свій індивідуальний стиль і ритм, організувати раціональний режим праці й відпочинку залежно від типу динаміки працездатності. Вагомим фактором високої працездатності є раціональне поєднання розумової діяльності з фізичною працею [7].

Багато уваги приділяється питанням охорони праці та здоров'я на виробництві у Європейському Союзі (ЄС) і країнах, що входять до нього. Особливо досліджуються проблеми стресів на робочому місці. Стрес визначають як "негативно забарвлену емоційну реакцію на трудовий процес, що виникає внаслідок психічних перенавантажень працівників, у тому числі через надмірні вимоги до роботи, авторитарного керівництва, конфліктів на робочому місці, насильства і мобінгу". До "класичних" факторів стресу віднесено також шуми, вібрацію та монотонність праці. Так, до 40 млн працівників у країнах ЄС мають на захворювання, пов'язані зі стресом. На наслідки стресів припадає 25 % робочих днів, пропущених через хворобу, а витрати тільки з оплати лікарняних внаслідок цього становлять 20 млн євро на рік. Загалом економічні втрати від стресу становлять 150 млн євро.

На 29 конгресі Міжнародної комісії з професійного здоров'я було відзначено, що 2,3 млн передчасних смертей працівників у світі зумовлено шкідливими і небезпечними виробничими факторами, із цієї кількості 195 тис. пов'язано з професійними захворюваннями. Цю статистику можна знизити вдвічі завдяки проведенню профілактичних заходів [8].

Отже, зрозуміло, що здоров'я працюючого населення як в Україні, так і в інших країнах світу значно залежить від умов праці, які їм створюють роботодавці, власники підприємств. Основною складовою профілактики профзахворювань є формування сучасного і безпечного, здорового виробничого середовища, забезпечення культури охорони праці. Невідкладним є процес із використання всіх можливих засобів для підвищення загальної поінформованості громадян про виробничі небезпеки та ризики, обізнаність та розуміння того, як можна їм запобігти. Формуючи культуру охорони праці, необхідно постійно привертати увагу кожного роботодавця і працівника до цих важливих питань, що, своєю чергою, сприятиме роботі без аварій і травм. Це навіть більше, ніж безпосередньо державний нагляд. Потрібно змінити ставлення людей до власної безпеки на робочому місці, підвищити рівень культури виробництва як працівників, так і роботодавців. Запобігти зростанню кількості нещасних випадків та професійних захворювань можна лише завдяки активній взаємодії із засобами масової інформації, шляхом проведення широкомасштабної інформаційної кампанії.

Отже, під час обрання фаху, який має багато потенційних ризиків виробничого травматизму, варто зважити на індивідуальні особливості організму та вплив на них небезпечних виробничих чинників.

Література

1. Офіційний сайт Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.soci-al.org.ua>
2. Нагорна А.М. Медико-соціальні та економічні втрати від професійної захворюваності та шляхи їх попередження / А.М. Нагорна, Л.О. Добровольський, Л.М. Грузова, Л.А. Янковська, О.І. Колодяжна, М.П. Соколова // Український журнал з проблем медицини праці. – 2011. – № 4. – С. 62.
3. Акоюн Валерій. Відродження промислової медицини – шлях до збереження життя і здоров'я працюючих, 17 вересня 2013 р. / Валерій Акоюн. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.social.org.ua/view/3329>
4. Москальова В.М. Охорона праці: Інтерактивний комплекс навчально-методичного забезпечення / В.М. Москальова. – Рівне: Вид-во НУВГП, 2009. – 270 с.
5. Костюк І.Ф. Професійні хвороби: підручник. – Вид. 2-ге, [перероб. та доп.] / І.Ф. Костюк, В.А. Капустник. – К.: Вид-во "Здоров'я", 2003. – 582 с.
6. Що слід знати про профілактику професійних захворювань у працівників сільського господарства? [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.mv-visti.org.ua/?p=1616>
7. Актуальні проблеми діагностики та лікування професійних захворювань: навч. посібн. для лікарів / за ред. проф. М.Г. Карнауха. – Кривий Ріг, 2009. – 128 с.
8. Кундієв Ю. Професійне здоров'я в Україні / Ю. Кундієв, А. Нагорна, В. Чернюк // Охорона праці: журнал. – 2007. – № 11. – С. 37-40.

Горностай О.Б. Развитие профессиональных заболеваний в Украине

Установлено, что неудовлетворительное состояние охраны труда тяжелым бременем ложится на экономику государства. Проблема создания безопасных и безвредных условий труда в Украине существовала всегда. В наше время ежегодно почти 17 тыс. человек становятся инвалидами при исполнении трудовых обязанностей. Для сохранения здоровья необходимо: организовать рациональный режим труда и отдыха, обеспечить условия труда в соответствии с санитарно-гигиеническими требованиями, для каждого рабочего выработать свой индивидуальный стиль и ритм работы.

Ключевые слова: профессиональные заболевания, охрана труда, уровень заболеваний.

Gornostaj O.B. Development of professional disorders in Ukraine

The article states that unsatisfactory conditions of occupational safety are a heavy burden to economy of the state. The problem of providing safe working conditions has a long history in Ukraine. Annually nearly 17 million people become disabled at work. To maintain health at work one should: organize rational working and rest conditions, provide working conditions in accordance with sanitation requirements, develop personal style and rhythm of work.

Keywords: occupational diseases, occupational safety, disease rate.

УДК 330.1:37:658:340.134

Здобувач О.С. Війонец¹ –

Інститут регіональних досліджень НАН України

РЕГІОНАЛЬНІ НАУКОВО-ОСВІТНІ ЦЕНТРИ – МЕХАНІЗМ СФЕРИ ОБМІНУ ЗНАННЯМИ

Розглянуто функціонування науково-освітніх центрів у регіоні. Здійснено огляд діяльності наявних науково-освітніх центрів у регіонах України. Зазначено важливість створення таких центрів, як механізму сфери обміну знаннями в регіоні.

Ключові слова: науково-освітні центри, регіональний рівень, інфраструктурний механізм, сфера обміну знаннями.

¹ Наук. керівник: проф. Л.К. Семів, д-р екон. наук